

EDDA II - LÍF GUÐANNA JÓN LEIFS

Sýning í Þjóðarbókhöðu
opnuð 14. mars 2018

200 | Landsbókasafn Íslands
ára | Háskólabókasafn

Jón Leifs á Þingvöllum 1945.
Ljósmynd: Sigurhans Vignir.
Ljósmyndasafn Reykjavíkur.

Jón Leifs fæddist að Sólheimum í Austur-Húnavatnssýslu þann 1. maí 1899, en fluttist ári síðar með fjölskyldu sinni til Reykjavíkur. Þar stundaði hann píanónám sem unglingur, og þrátt fyrir fátæklegt tónlistarlíf í höfuðstaðnum fann Jón snemma að hann ætti engra annarra kosta völ en að helga líf sitt tónlistinni.

Haustið 1916 hélt Jón til Leipzig í fylgd tveggja samlanda sinna, Páls Ísólfssonar og Sigurðar Þórðarsonar. Þar fékk hann inngöngu í Tónlistarháskólann, og stundaði píanónám hjá Robert Teichmüller, hljómsveitarstjórn hjá Hermann Scherchen og Otto Lohse, og tónsmíðar hjá Paul Graener og Aladár Szendrei. Á námsárunum í Leipzig kynntist Jón ungum píanónema af gyðingaættum, Annie Riethof, sem sótti einnig tíma hjá Teichmüller. Þau felldu hugi saman, og eftir tveggja ára kynni gengu þau í hjónaband í júní 1921, nokkrum dögum eftir að Jón útskrifaðist úr Tónlistarskólanum.

Á þessum árum stefndi Jón á feril sem hljómsveitarstjóri og píanóleikari, og virðist ekki hafa haft í hyggju að einbeita sér að tónsmíðum. Það var ekki fyrr en ári eftir að hann útskrifaðist, eftir að hann hafði gert sér ljóst að stíl íslenskra þjóðlaga mætti nota sem grunn að listrænni tónsköpun, að Jón hófst handa við tónsmíðar af fullum krafti. Íslenskum þjóðlögum hafði fram að þessu verið lítil gaumur gefinn, ef frá er skilið brautryðjendaverk sr. Bjarna Þorsteinssonar, og í besta falli hafði þjóðlagaarfurinn orðið tónskáldum tilefni til að setja saman einfaldar

hljómsetningar í síðrómantískum stíl. Í höndum Jóns urðu samstígar fimmundir tvísöngsins og tíð taktskipti rímnalaganna hins vegar efni-
viður í stærri tónsmíðar, þ. á m. sífónísk verk, og hafði slíkt ekki gerst
áður í sögu íslenskrar tónlistar.

EDDA – ÓRATÓRÍA

Íslensk tónskáld höfðu ekki sýnt Eddukvæðum mikinn áhuga fyrr en
Jón Leifs kom til sögunnar. Ekki er vitað um tónsetningu Eddukvæða
fyrr en Jón samdi Þrjú erindi úr Hávamálum op. 4 árið 1924. Aftur á
móti sótti Richard Wagner í arf íslenskra fornþókmennta, bæði Eddu-
kvæði og sögur, þegar hann samdi Niflungahringinn, óperuverk sem
spannar fjögur kvöld. En nálgun Wagners var of faguð og rómantísk til
að falla að smekk Jóns Leifs sem kvaðst hafa samið mörg verka sinna,
þeirra á meðal Eddu-óratóriuna, „sem andmæli gegn Wagner, er mis-
skildi svo herfilega norrænt eðli og norræna listarfleifð“.

Fyrsta vísbendingin um að Jón hafi hugleitt stórt verk við texta Eddukvæða
er bréf til Sigurðar Nordal árið 1928 þar sem hann biður um aðstoð við að
koma textanum saman. Þá átti verkið aðeins að vera tónsetning á Völuspá, en
það varð að endingu mun stærra í sniðum og hann leitaði fanga víða í Eddu-
kvæðum og Snorra-Eddu. Þegar Jón gekk endanlega frá textahandritinu í
maí 1933 var það 86 vélritaðar síður og skiptist í fjóra hluta: Sköpun heims-
sins, Líf guðanna, Ragnarökr og Endurreisn. Um það leyti sem Jón hóf að
semja tónlistina lauk hann líka við smærra söngverk við Eddukvæði, Ástar-
vísur úr Eddu fyrir söngrodd og píanó (1931–32).

Í ÞÝSKALANDI OG AFTUR HEIM

Tónsmíðar Jóns nutu vaxandi vinsælda í Þýskalandi við upphaf fjórða
áratugarins. Einfaldari þjóðlagaútsetningar hans voru sérlega vinsælar
og Rímnadanslögin op. 11 voru fyrsta verk hans sem gefið var út á
hljómplötu. Árið 1933 komu út hjá forlaginu Kistner & Siegel í Leipzig
öll þau tónverk sem Jón hafði samið fram að þeim tíma, og vöktu þau
yfirleitt hrifningu gagnrýnenda. Á þessum árum fæddist einnig hug-
myndin að stærsta verki Jóns, Eddu-óratórunum, og hann lauk við
fyrsta hluta verksins (Sköpun heimsins) árið 1939. Jón leit á tónlist sína
sem tilraun til að endurreisa norræna listsköpun á grunni íslenskrar
fornmenningar og hann ritaði bókina Íslands künstlerische Anregung
(Listræn köllun Íslands), þar sem hann viðrar hugmyndir sínar um
eiginleika og sérstöðu norrænnar menningar.

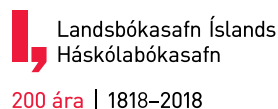
Vinnuherbergi Jóns eins og hann skildi við það í júlí 1968.
Ljósmynd: Kristján Magnússon.
Úr fórum Þorbjargar Leifs.

Þrátt fyrir valdatöku nasista hélt Jón áfram búsetu í Þýskalandi en tækifærum hans þar fór fækkandi eftir því sem nær dró heimsstyrjöldinni síðari. Meginorsökin var líklega sú að óvenjulegur tónsmíðastíll hans féll illa að liststefnu yfirvalda, auk þess sem Annie, eiginkona Jóns, var gyðingaættar. Jóni tókst að komast frá Þýskalandi til Svíþjóðar í febrúar 1944, ásamt eiginkonu sinni og tveimur dætrum.

Sumarið 1945 sneri hann aftur til Íslands og hóf að vinna að félagsmálum listamanna. Hann hafði áður átt þátt í stofnun Bandalags íslenskra listamanna en nú átti hann frumkvæðið að stofnun Tónskáldafélags Íslands og vann ötullega að verndun höfundarréttar á vegum STEFs, Samtaka tónskálda og eigenda flutningsréttar. Áratugurinn frá 1945–55 einkenndist af þungbærum áföllum í einkalífi Jóns; tvö hjónabönd fóru út um þúfur og dóttir hans drukknaði aðeins 17 ára gömul árið 1947.

Eftir að Jón kvæntist í þriðja sinn árið 1956, Þorbjörgu Möller, tók við hvert nýtt verkið á fætur öðru, meðal annars fjögur verk sem lýsa náttúrufyrirbærum á eftirminnilegan hátt: Geysir, Hekla, Dettifoss og Hafís. Undir lok ævinnar tók Jón líka aftur upp þráðinn varðandi Eddu-óratóriuna en honum entist ekki aldur til að ljúka þriðja verkinu, Eddu III – Ragnarökr. Jón lést á Landspítalanum í Reykjavík þann 30. júlí 1968.

Texti: Árni Heimir Ingólfsson
Mars 2018.